

دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر
فصلنامه‌ی علمی-پژوهشی فضای جغرافیایی

سال هفدهم، شماره‌ی ۵۸
تابستان ۱۳۹۶، صفحات ۱۶۸-۱۴۹

جمال محمدی^۱
*محمد رضا کنعانی^۲

برنامه‌ریزی راهبردی کلان‌شهر اصفهان در چارچوب رویکرد شهر سبز با تأکید بر مؤلفه هوا

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۵/۰۶

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۲/۲۶

چکیده

کلان‌شهر اصفهان به دلیل افزایش جمعیت، مهاجرپذیری، گردشگرپذیری، سکون هوا در نیمی از روزهای سال، خشک‌سالی در سال‌های اخیر، واقع شدن در محور مواصلاتی شمال و جنوب کشور، وجود صنایع سنگین و معادن در حریم شهر و... در حال حاضر با معضل آلودگی هوا روبرو است. از این رو پژوهش حاضر باهدف بررسی مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان در چارچوب رویکرد شهر سبز و ارائه راهبردهایی تحقق کلان‌شهر سبز اصفهان در مؤلفه هوا صورت پذیرفت. در این پژوهش بررسی وضعیت مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان در چارچوب رویکرد شهر سبز با تلفیق چارچوب فشار- وضعیت- پاسخ با مدل‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره و سپس تدوین راهبردها تحقق شهر سبز اصفهان در مؤلفه‌ها در چارچوب جامعی شامل بهره‌گیری از ماتریس‌های JFE, EFE, SWOT, IE و QSPM انجام گرفت. نتایج پژوهش حاکی از آن است که مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان در چارچوب رویکرد شهر سبز از وضعیت مطلوبی برخوردار نیست، به طوری که سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۸۸ به ترتیب رتبه‌های اول (۰/۴۹۶) و آخر (۰/۴۱۶) را به خود اختصاص داده بودند و جهت نیل به کلان‌شهر سبز اصفهان در مؤلفه هوا، ضرورت دارد تا راهبردهای تدافعی اتخاذ گردد.

کلید واژه‌ها: برنامه‌ریزی راهبردی، محیط‌زیست شهری، شهر سبز، هوا، کلان‌شهر اصفهان.

۱- گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه اصفهان.

*۲- گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، مرکز تحقیقات محیط‌زیست مازندران (نویسنده مسئول).

E-mail: m_r_kanani@yahoo.com

مقدمه

ایده حفاظت از محیط‌زیست، یا در قالب عنوان اولیه آن، یعنی حفاظت از طبیعت به صورت جریانی فکری و معترض به بی‌بندوباری‌های ناشی از رشد ناموزون مناطق مسکونی، بارگذاری‌های صنعتی و آلودگی‌های ناشی از آن، بهره‌برداری بدون ضابطه و مفرط از طبیعت، از درون انقلاب صنعتی سر برآورد. در واقع اندیشه حفاظت از طبیعت را می‌توان به عنوان واکنشی عقلایی نسبت به پیامدهای زیست‌محیطی انقلاب صنعتی و تحولات زیست‌محیطی منتج از آن تعبیر نمود (سلطانی، ۱۳۸۷: ۲). این بی‌سروسامانی و وضعیت غیرانسانی حاکم بر شهرهای دوران انقلاب صنعتی، باعث شکل‌گیری ایده آرمان‌شهرهای زیست‌محیطی در ربع آخر قرن نوزدهم و ربع اول قرن بیستم گردید که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به باغشهر ابنزر هاوارد^۱ اشاره نمود. البته اکثر این کوشش‌ها اگرچه به علت دور بودن از واقعیات با شکست روبرو شد، اما به لحاظ راه و روشی که ارائه دادند، واجد اهمیت هستند و به مثابه نقطه شروع سلسله تفکراتی بودند که ریشه در زمینه‌های عصر روشنگری داشت و به جنبش مدرن منتهی گردید (کیالی، ۱۳۸۱: ۲۰). با شروع قرن بیستم و به موازات مجموعه تحولات فناورانه که به تکوین فرآیندهای جدید تولیدی و صنعتی منتهی شد، مسائل زیست‌محیطی نیز از عمق و دامنه بیشتری برخوردار گردید. لذا توسعه زیست‌محیطی که بعدها به توسعه پایدار^۳ مشهور شد، در حدود مرحله گذار از قرن بیستم به بیست و یکم، تکوین و تکامل یافت و امروزه به صورت الگوی غالب توسعه در بیش‌تر کشورهای جهان مورد پذیرش قرار گرفته است (سلطانی، ۱۳۸۷: ۲۱۸).

رویکرد شهر سبز^۴ نیز در سال‌های اخیر توسط طرفداران محیط‌زیست در خصوص پایداری محیط‌زیست شهری مطرح گردیده است و به عنوان جوهر توسعه پایدار شهری بر دل‌نگرانی نسبت به وضعیت محیط‌زیست شهری و حفاظت از آن با تکالیف ما در قبال نسل‌های حاضر و آینده نوع بشر تأکید دارد. در واقع رویکرد شهر سبز با محوریت ابعاد نظری و عملی توسعه پایدار، حکایت از آن می‌کند که شهرها چرا و چگونه باید سبز باشند و اولویت در شهرهای سبز توجه به این مسئله است که توسعه شهری نباید منابع محدود و تجدید ناپذیر را از بین ببرد و نظام‌های زیست‌محیطی را به شکلی تخریب کند که ساکنان مناطق شهری و نسل‌های آینده قادر به برآورده نمودن نیازهای خود نباشند. علاوه بر آن باید از تحمیل هزینه‌های زیست‌محیطی تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان بر دیگران یا اکوسیستم‌های دیگر جلوگیری گردد (پاگ، ۱۳۸۳: ۱۴۷).

بررسی سوابق تحقیق حاکی از آن است که در منابع خارجی پژوهش‌های متعددی در خصوص ارزیابی وضعیت سکونتگاه‌های شهری در چهارچوب رویکرد شهر سبز و برنامه‌ریزی راهبردی جهت تحقق شهرهای سبز صورت پذیرفته است که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به برنامه توسعه راهبردی شهر ورشو (۲۰۰۵ میلادی)، برنامه استراتژیک شهر سبز پاسادانا (۲۰۰۶ میلادی)، برنامه توسعه راهبردی شهر سیدنی (۲۰۰۸ میلادی)، شاخص شهر سبز اروپا (۲۰۰۹ میلادی)، شاخص شهر سبز آمریکای لاتین (۲۰۱۰ میلادی)، شاخص شهر سبز پاسادانا (۲۰۱۰ میلادی)، شاخص شهر سبز آسیا (۲۰۱۱ میلادی)، شاخص شهر سبز آمریکا و کانادا (۲۰۱۱ میلادی) و شاخص شهر سبز

3- Sustainable Development

4- Green City

آفریقا (۲۰۱۱ میلادی) اشاره نمود، اما در منابع داخلی، تاکنون این موضوع مدنظر قرار نگرفته است. از این رو پژوهش حاضر بر آن است تا در چارچوب رویکرد شهر سبز، ضمن بررسی مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان، راهبردهایی را برای بهبود وضعیت زیست‌محیطی مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان ارائه نماید.

مبانی نظری

وقوع انقلاب صنعتی باعث دگرگونی‌های شگرفی گردید که از قرن شانزدهم تا هیجدهم میلادی در زندگی اقتصادی اروپا از لحاظ مفاهیم و نظریه‌ها و افکار و هم از لحاظ کاربرد عملی روی داد و مبانی ظهور و گسترش جامعه صنعتی را فراهم آورد. جان‌مایه انقلاب صنعتی برخورد ابزاری ویژه‌ای با محیط طبیعی است. بدین ترتیب محیط طبیعی که روزگاری نظامی معنی‌دار بود، در پرتو بی‌روح و علمی خود، جذبه خود را از دست داد و به مجموعه‌ای ابزاری، نقصان یافت (بری، ۱۳۸۰: ۵۷ و ۵۸). با تداوم انقلاب صنعتی، واکنشی که شاید بتوان آن را احساساتی و منفی نیز نامید وجود داشت، انگیزه این واکنش احساساتی این بود که انقلاب صنعتی محیط طبیعی را نابود می‌کند و از شکل می‌اندازد، چشم‌اندازهایی را که زمانی زیبا بودند به صورت شهرهایی زشت و پرجمعیت، کارخانه‌هایی آلوده‌ساز و معادنی در دست بهره‌برداری درمی‌آورد (همان منبع: ۵۹). علاوه بر واکنش رمانتیک و منفی در برابر انقلاب صنعتی، واکنش مثبت به انقلاب‌های دموکراتیک، واکنش مثبت در برابر استعمارگری و امپریالیسم در سده‌های ۱۹ و ۲۰ میلادی، ظهور زیست‌بوم‌شناسی علمی، برداشت عمومی فزاینده از یک بحران زیست‌بومی در دهه ۱۹۶۰ میلادی، دعاوی طرفداران محدودیت رشد در دهه ۱۹۷۰ میلادی، ظهور مسائل جهانی زیست‌محیطی در دهه ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ میلادی، فرا گذری از سیاست گرایش به توسعه صنعتی و رسیدن به سیاستی مابعد صنعت‌گرایی و آگاهی فزاینده از روابط ما با جهان ماسوای انسانی و افزایش حساسیت اخلاقی ما نسبت به آن برخی از مهم‌ترین خاستگاه‌های رویکرد شهر سبز می‌باشند که در ادامه این بخش به برخی از برجسته‌ترین و تأثیرگذارترین این دیدگاه‌ها اشاره شده است:

رنه دکارت^۵ بنیان‌گذار فلسفه جدید و بالندگی رویکرد علمی به محیط، به منزله منبع فایده‌بخش بوده است. به نقل از وی "من یک ذهن دارم که می‌اندیشد؛ اما فقط انسان‌ها می‌توانند به این قطعیت برسند و انسان‌ها، تنها موجوداتی هستند که از این موهبت بهره‌مندند. حیوانات مخلوقات روبات مانندند و بدون آگاهی لازم می‌باشند". این نگرش مسلط بر اقتصاد و فلسفه سیاسی غرب، در تخریب و نابودی محیط‌زیست جهان، عامل تأثیرگذار بوده است. پیروان وی فکر می‌کردند که تنها انسان صاحب ذهن می‌باشد و سایر موجودات و مظاهر طبیعت، امور بی‌اثری می‌باشند و لازم است از آن‌ها بهره‌برداری شود (شکویی، ۱۳۸۵: ۱۴ و ۱۵). توماس هابز^۶ دیدگاهی آنارشینیستی از انسان‌ها را بدعت گذاشت به طوری که بر اساس این دیدگاه زندگی در حالت طبیعی گوشه‌نشینانه، نکبت‌بار، کثیف، حیوانی و

5- Rene Descartes

6 -Thomas Hobbes

کوتاه بود. از نظر وی در این مرحله پیش دولتی از تکامل انسان، نمی‌شد گفت که جامعه انسانی وجود دارد، مالکیت ایمن نبود و افرادی که از بخت بد در چنین وضعیتی به سر می‌بردند، پیوسته در بیم جان خود بودند و نمی‌توانستند برای آینده برنامه‌ریزی کنند و یکسره از امنیت محروم بودند (بری، ۱۳۸۰: ۶۸). جان لاک^۷ بنیان‌گذار تجربه‌گرایی و نخستین کسی بود که نظریه جامع کسب معرفت، بر مبنای اصول تجربی را مدون کرد (شکویی، ۱۳۸۵: ۵۵). وی نسبت به هابز دیدگاه مساعدتری درباره زندگی انسان در حالت طبیعی داشت و آن را کثیف، حیوانی و کوتاه نمی‌نامید، اما آن را بسیار ابتدایی، فقیرانه و نیازمند بهبود و پیشرفت می‌دانست. بر اساس دیدگاه وی، محیط تهی از آدمی که دست بشر به آن نخورده باشد، بی‌ارزش است (بری، ۱۳۸۰: ۶۸ و ۶۹). توماس رابرت مالتوس^۸ در چاپ نخستین کتاب خود در باب اصول جمعیت (۱۷۹۸ میلادی)، دیدگاه‌های متفکران و نظریه‌پردازان روشنگری درباره پیشرفت آینده جامعه مبنی بر کم شدن نابرابری اجتماعی-اقتصادی میان طبقات را مطلوب نمی‌دانست. به نظر وی سرچشمه مشکل در این واقعیت تلخ نهفته است که افزایش جمعیت، هندسی و افزایش منابع غذایی حسابی است و میزان متفاوت افزایش این دو ثابت می‌کرد که پیشرفت مدنظر دیدگاه روشنگری ناممکن است. از نظر وی افزایش جمعیت و این واقعیت که تولید غذا به‌هیچ‌وجه با چنین افزایشی تناسب ندارد، پیوسته چشم‌اندازهای پیشرفت را تهدید می‌کند (Dickens, 1992: 22). ژان ژاک روسو^۹ یکی از پیشگامان افکار سبز و طلایه‌دار وجه اصلی واکنش انتقادی احساساتی در برابر صنعتی شدن در قرن نوزدهم بود و نقد او بر نوگرایی و مفهوم پیشرفت، جان‌مایه تفکر سیاسی و اجتماعی سبز در قرن بیستم بود. از دید روسو، طبیعت و محیط طبیعی نماینده معصومیت، اصالت و کمال، در برابر آثار زیان‌بار شهرنشینی و پیچیدگی زندگی متمدن است. وی درباره خصلت مترقیانه جامعه متمدن به‌عنوان تبلور پیشرفت از مراحل پیشین تکامل جامعه انسانی تردید داشت و مرحله پیش تمدنی تکامل انسان و منش انسان در واقع فضیلت‌مندانه‌تر و از لحاظ اخلاقی بهتر و ستایش‌انگیز تر از مرحله به‌اصطلاح پیشرفته متمدن و فرهیخته پیشرفت اجتماعی بوده است (بری، ۱۳۸۰: ۷۰). جان استوارت میل^{۱۰} از بزرگ‌ترین متفکران سیاسی لیبرال بود که دیدگاه‌های بسیار اصیل وی درباره آنچه امروز آن را نکته‌های زیست‌محیطی می‌نامیم در قرن گذشته بی‌همتا بود و پیشاهنگ طرح بسیاری از موضوع‌هایی است که بعدها بدان سبز یا بوم‌شناختی اطلاق گردید. وی در اثر خود تحت عنوان در اندر وضعیت ثابت (۱۸۴۸ میلادی)، اشتیاق به کالاهای مادی و خدمات بیشتر و بیشتر، منطبق بر چیرگی بر طبیعت و استفاده شدیدتر و کاربرد علم و فناوری را دیدگاه تنگ‌اندیشان از پیشرفت اجتماعی عنوان کرد (همان منبع: ۹۲ و ۹۳). هارلن باروز^{۱۱} معتقد است که سازگاری انسان با محیط طبیعی، یعنی یکپارچگی انسان و محیط طبیعی او، می‌توان کلیت اکولوژیک و در نهایت حدود قلمرو جغرافیا را تعیین کند. در این دیدگاه انسان و طبیعت در رابطه متقابل باهم، فضای جغرافیایی را شکل می‌داند و چشم‌اندازهای جغرافیایی می‌آفریند. در زمان طرح جغرافیا

7- John Locke

8- Thomas Robert Malthus

9- Jean-Jacques Rousseau

10- John Stuart Mill

11- Harlan Barrows

به‌منزله بوم‌شناسی انسانی توسط باروز، تأکید بیش‌تر بر روی محیط طبیعی بود که بعدها با غنای خاصی که جغرافیا بدان دست‌یافت، محیط اجتماعی، محیط فرهنگی، محیط اقتصادی، محیط سیاسی و محیط مذهبی نیز به مطالعات بوم‌شناسی جغرافیایی یا جغرافیای اکولوژیک افزوده گشت (شکویی، ۱۳۸۵: ۲۲۴ و ۲۲۵).

ابنزر هاوارد^{۱۲} در اثر خود با عنوان باغشهرهای فردا، ایده باغشهر را به‌عنوان راه‌حلی برای مسائل حاشیه‌نشینی در شهرهای صنعتی ارائه کرد. از نظر وی هدف از ساختن چنین شهرهایی این بود که جمعیت شهری به‌مانند روستاییان همدیگر را بشناسند و بازندگی اجتماعی ساده خود را در رفاه و آسایش حس کنند و در جمعیت انبوه شهرهای بزرگ گم نشوند و سکوت و آرامش خود را در انزوای شهرهای پریاهو که چنین انزوای طلبی و گسیختن از جامعه به ضعف مایه‌های فرهنگی و هنری و به فقر می‌انجامد، جستجو نکنند (پاپلی و رجبی، ۱۳۸۷: ۹۱). هربرت مارکوزه^{۱۳} از پیشرویان مکتب فرانکفورت است با ارائه اصل آشتی با طبیعت، در خصوص رهایی طبیعت از تاراج بی‌امان سرمایه‌داری چنین می‌گوید: هدف من این نیست که دوران پیش مدرن فناوری برگردیم و یا از طبیعت بهره‌نگیریم، بلکه منطبق است که پیشرفت‌های تمدن و فرهنگ فناورانه را در جهت آزادی انسان و رهایی طبیعت از تخریب به‌کارگیریم تا انسان و طبیعت را از تجاوز ویرانگری علم و فناوری نجات دهیم (شکویی، ۱۳۸۵: ۲۶۰ و ۲۶۱). استیون فوگل^{۱۴} معتقد است که آشتی انسان‌ها و طبیعت که یکی از هدف‌های مکتب فرانکفورت آغازین بود شدنی است، به شرط آن‌که آنچه او اجتماعی طبیعت می‌نامد، آشکارا به رسمیت شناخته شود. آشتی که وی بدان اشاره می‌کند بر اساس شیفتگی مجدد به طبیعت نیست، بر اساس چگونگی متفاوت بودن یا بیگانه بودن بنیادی طبیعت از دید انسان است (بری، ۱۳۸۰: ۱۱۶ و ۱۱۷). دیوید استوارت^{۱۵} معتقد است در دیدگاه اکوسیستمی، اگر انسان بخواهد کنترل سیستم را به دست گیرد تا در بلندمدت از نارسایی‌های بعدی جلوگیری کند، باید با شرایط محیط طبیعی همراهی کند، نه این‌که بر علیه آن وارد عمل شود؛ بنابراین نگرش اکولوژیک با نگرش اقتصادی و سوداگرانه تفاوت پیدا می‌کند؛ زیرا در نگرش اقتصادی، بیشتر به سود یابی اندیشه می‌شود. درحالی‌که در نگرش اکولوژیک، فشار محدودیت بیش از تداوم رشد اهمیت پیدا می‌کند (شکویی، ۱۳۸۵: ۲۳۱). آنتونی گیدنز^{۱۶}، در آثار خود به موضوع‌های زیست‌محیطی و جایگاه طبیعت در نظریه اجتماعی توجه ویژه‌ای داشته است و پرداختن وی به موضوع‌های زیست‌محیطی از زمانی آغاز شد که به کمبود توجه به موضوع‌های محیط زیستی جامعه‌شناسی آگاهی پیدا کرد (Cassell, 1993: 287). آنچه در نوشته‌های گیدنز درباره موضوع‌های محیط زیستی جالب است تأکیدی است که بر ضرورت پرداختن به نظریه اجتماعی به محیط‌های شهری و ساختگی می‌گذرد. نه فقط به این دلیل که این محیط‌ها، محیط زندگی روزمره را تشکیل می‌دهند، بلکه همچنین به این دلیل که آثار شهرنشینی پیامدهایی نیز در مورد چگونگی تشکیل محیط طبیعی، درک از آن و نیز عمل در برابر آن دارد. شهرنشینی، شهرها، ساختمان‌ها و

12- Ebenezer Howaed

13- Herbert Marcuse

14- Steven Vogel

15- David Stewart

16- Anthony Giddens

آفرینش فضاها و مکان‌های ساختگی انسان‌ساخت از آن‌رو مهم هستند که تفاوت میان جامعه نو و پیش از نو را بیان می‌کند (Goldblatt, 1996: 56).

مواد و روش‌ها

تحقیق حاضر به لحاظ هدف از نوع کاربردی و به لحاظ ماهیت و روش از نوع توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری پژوهش شامل دو سطح مختلف (گروه اول اعضای گروه دلفی شامل ۳۲ نفر از نخبگان حوزه محیط‌زیست شهری و گروه دوم شامل ۴۰۰ نفر از شهروندان شهر اصفهان) است. گردآوری داده‌های تحقیق با استفاده از روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی و ابزار پرسشنامه صورت پذیرفت. در این پژوهش تعیین شاخص‌های شهر سبز در مؤلفه هوا با روش دلفی^{۱۷} و بررسی وضعیت مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان در چارچوب رویکرد شهر سبز با تلفیق مدل‌های فشار-وضعیت-پاسخ^{۱۸} و رتبه‌بندی تشابه به حد ایدئال^{۱۹} صورت پذیرفت. لازم به ذکر است که در تعیین درجه ارجحیت شاخص‌ها از روش آن‌تروپی^{۲۰} و در بررسی وضعیت کیفیت هوا کلان‌شهر اصفهان از شاخص استاندارد آلاینده^{۲۱} آژانس حفاظت محیط‌زیست آمریکا^{۲۲} استفاده شده است. در ادامه تدوین راهبردهای تحقق شهر سبز اصفهان در مؤلفه هوا در چارچوبی جامعی شامل بهره‌گیری از ماتریس ارزیابی عوامل داخلی^{۲۳} و خارجی^{۲۴}، ماتریس سوات^{۲۵}، ماتریس داخلی و خارجی^{۲۶} و ماتریس برنامه‌ریزی استراتژیک کمی^{۲۷} صورت پذیرفت.

روش دلفی: در اوایل دهه ۱۹۵۰ میلادی طرحی در نیروی هوایی آمریکا به منظور بررسی نظرهای خبرگان در مورد این‌که «انفجار بمب اتمی شوروی در آمریکا موجب چه میزان خسارت در آن کشور می‌شود؟» مشهور به پروژه دلفی مطرح و روشی موسوم به دلفی برای قضاوت خبرگان به وجود آمد. این روش در مواردی که دانشی نامطمئن و ناکامل در دسترس باشد، مورد استفاده قرار می‌گیرد و قضاوت به متخصصان امر سپرده می‌شود. هدف از این روش دسترسی به مطمئن‌ترین توافق گروهی خبرگان درباره موضوعی خاص است که با پرسشنامه و نظرخواهی از خبرگان، به دفعات با توجه به بازخورد حاصل از آن‌ها صورت می‌پذیرد (عطائی، ۱۳۸۹: ۱۹۱).

روش فشار-وضعیت-پاسخ: فرایند بررسی همه‌جانبه محیط‌زیست شهری بایستی در قالب یک مدل مفهومی ارائه شود تا گردآوری اطلاعات و تحلیل‌ها، پاسخگوی پرسش‌های اساسی (بر سر محیط‌زیست چه آمده است؟ چرا و

17- Delphi

18- PSR: Pressures - State - Responses

19- TOPSIS

20- Entropy

21- PSI: Pollutant Standard Index

22- EPA: United States Environmental Protection Agency

23- IFE: Internal Factor Evaluation

24- EFE: External Factor Evaluation

25- SWOT Matrix: Strength – Weakness– Opportunity - Threat

26- IE: Internal and External Matrix

27- QSPM: Quantitative Strategic Planning Matrix

چگونه این اتفاق افتاده است؟ چه کاری انجام می‌شود و چقدر مؤثر است؟) باشد. برای انجام این ارزیابی مدل فشار-وضعیت-پاسخ که در سال ۱۹۹۴ میلادی توسط سازمان همکاری اقتصادی و توسعه^{۲۸} ارائه گردید، از جمله رایج‌ترین این مدل‌ها محسوب می‌گردد. این مدل ضمن دسته‌بندی اطلاعات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی، یک رابطه علت و معلولی را در مورد هر یک از مؤلفه‌های محیط‌زیست بیان می‌کند. به عبارت دیگر این مدل وضعیت محیط‌زیست و روند آن را ارزیابی نموده و عواملی که موجب بروز این وضعیت شده‌اند را شناسایی و معرفی می‌کند (گزارش وضعیت محیط‌زیست تهران، ۱۳۹۰: ۴). روش آنتروپی: این روش در سال ۱۹۷۴ میلادی توسط شانون و ویور^{۲۹} ارائه گردید. آنتروپی بیان‌کننده مقدار عدم اطمینان در یک توزیع احتمال پیوسته است. ایده اصلی این روش آن است که هر چه پراکندگی در مقادیر یک شاخص بیشتر باشد، آن شاخص از اهمیت بیشتری برخوردار است (عطائی، ۱۳۸۹: ۵۵). در این روش محتوی اطلاعاتی موجود ماتریس تصمیم‌گیری را ابتدا به صورت $P_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}}$ محاسبه و سپس مقدار E_j از تابع $-\frac{1}{Ln m} \sum_{i=1}^m P_{ij} Ln (P_{ij})$ - تعیین می‌گردد. عدم اطمینان یا درجه انحراف هر معیار (از کسر مقدار E_j از عدد یک حاصل و سرانجام وزن هر معیار با تابع $W_j = \frac{d_j}{\sum_{i=1}^n d_j}$ تعیین می‌گردد (اصغرپور، ۱۳۸۵: ۱۹۷).

روش رتبه‌بندی بر اساس تشابه به حد ایدئال: این روش در سال ۱۹۸۱ میلادی توسط هوانگ و یون ارائه گردید و بر این مفهوم بنا شده است که هر عامل انتخابی باید کم‌ترین فاصله را با عامل ایدئال و بیش‌ترین فاصله را با عامل ایدئال منفی داشته باشد (بشیری، ۱۳۹۰: ۱۷۸). مراحل این روش به صورت ذیل است:

- تشکیل ماتریس تصمیم‌گیری

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (i=1,2,\dots,m) \quad (j=1,2,\dots,n)$$

- بی‌مقیاس کردن ماتریس تصمیم‌گیری

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & \dots & r_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix} f_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}}$$

- تعیین ماتریس بی‌مقیاس وزن‌دار

$$V_{ij} = w_j r_{ij} \quad (i=1,2,\dots,m) \quad (j=1,2,\dots,n)$$

- تعیین راه‌حل ایدئال با تعیین ارزش حداکثر و راه‌حل ایدئال منفی با تعیین ارزش حداقل

$$A^+ = \{V_1^+, V_2^+, \dots, V_j^+, \dots, V_n^+\} \quad A^- = \{V_1^-, V_2^-, \dots, V_j^-, \dots, V_n^-\}$$

- محاسبه فاصله از ایدئال (S_i^+) و ایدئال منفی (S_i^-)

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^+)^2}$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^-)^2}$$

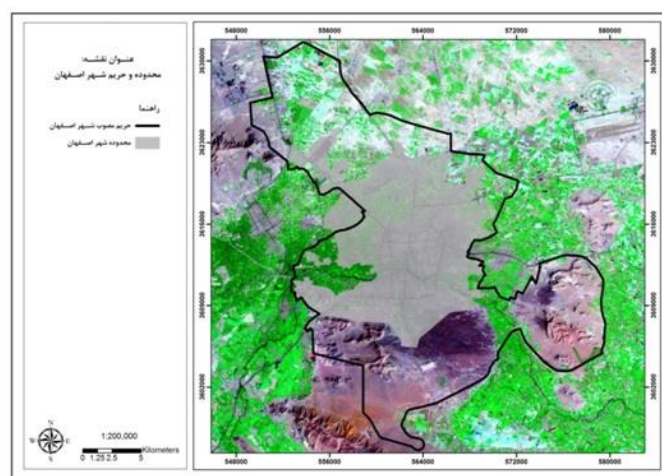
- محاسبه نزدیکی نسبی تا راه‌حل ایدئال و رتبه‌بندی

$$cl_{i+} = \frac{S_i^-}{(S_i^+ + S_i^-)}$$

چارچوب برنامه‌ریزی راهبردی: ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و خارجی این امکان را فراهم می‌نماید تا عوامل کلیدی داخلی (قوت‌ها و ضعف‌ها) و خارجی (فرصت‌ها و تهدیدها) که شناسایی گردیده‌اند، ارزیابی و اولویت‌بندی شوند تا وضعیت کلی مشخص گردد. ماتریس سوات این امکان را فراهم می‌کند تا با مقایسه عوامل داخلی و خارجی، راهبردها در چهار گروه تهاجمی، بازنگری، تنوع و تدافعی ارائه گردد. ماتریس داخلی و خارجی، ناحیه مورد تأکید راهبردهای احصاء شده از ماتریس سوات را مشخص می‌نماید. ماتریس برنامه‌ریزی کمی با تعیین جذابیت نسبی راهبردها، به‌صورت عینی راهبردهای گوناگونی را که در زمره بهترین راهبردها هستند را مشخص می‌نماید (اعرابی و همکاران، ۱۳۹۱: ۷ و ۸)

محدوده مورد مطالعه

اصفهان، مرکز استان اصفهان با مساحتی برابر ۴۸۲ کیلومترمربع (۰/۰۳ درصد از مساحت کشور) در منطقه‌ای نیمه کویری در مرکز ایران و در کنار زاینده‌رود در محدوده ۵۱ درجه و ۴۱ دقیقه تا ۵۱ درجه و ۵۰ دقیقه طول شرقی و ۳۲ درجه و ۳۲ دقیقه تا ۳۲ درجه و ۵۱ دقیقه عرض شمالی واقع گردیده است (شکل ۱). کلان‌شهر اصفهان بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ با جمعیتی برابر ۱۷۹۶۹۶۷ نفر، ۳۶/۸ درصد از جمعیت استان اصفهان و ۲/۳ درصد از جمعیت کشور را به خود اختصاص داده بود و بعد از کلان‌شهرهای تهران و مشهد، سومین کلان‌شهر ایران است.

شکل ۱: نقشه محدوده و حریم کلان‌شهر اصفهان

یافته‌ها و بحث

در پژوهش حاضر به‌منظور بررسی وضعیت مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان، در نوبت اول به هر یک از اعضای گروه دلفی به‌طور جداگانه پرسشنامه‌ای دربرگیرنده شاخص‌های حاصل از بررسی ادبیات تحقیق ارائه گردید و خواسته شد تا با توجه به تجارب، دانش و اندوخته‌های علمی، پیشنهادهای خود را در قالب مدل فشار-وضعیت-پاسخ ارائه دهند. سپس نقطه نظرات گروه دلفی جمع‌آوری و جمع‌بندی گردید و دوباره به‌منظور تعدیل، اصلاح و تجدیدنظر به اعضاء برگردانده شد، این روند ادامه پیدا کرد تا نوبت سوم که یک اجماع نظر کلی در خصوص شاخص‌ها حاصل گردید (جدول ۱). لازم به ذکر است در برخی از عوامل، شاخص‌هایی به دلیل فقدان داده‌ها و اطلاعات و یا عدم همکاری در ارائه از سوی مبادی ذی‌ربط، به‌ناچار از روند بررسی خارج گردیدند.

تعیین درجه اهمیت نسبی شاخص‌ها حاکی از آن است، شاخص تعداد جایگاه گاز طبیعی دارای بیش‌ترین درجه اهمیت نسبی (۰/۰۱۷۲۹۹) و شاخص تعداد تاکسی‌های ناوگان تاکسیرانی دارای کم‌ترین درجه اهمیت نسبی (۰/۰۱۳۴۴۸) می‌باشند. همچنین شاخص‌های تعداد انشعاب گاز، میزان جابجایی مسافر ناوگان اتوبوس‌رانی و طول شبکه معابر به‌ترتیب بعد از شاخص تعداد جایگاه گاز طبیعی دارای بیش‌ترین و شاخص‌های تعداد ایستگاه‌های اتوبوس سریع‌السیر، تعداد اتوبوس سریع‌السیر و تعداد ایستگاه دوچرخه به‌ترتیب بعد از شاخص تعداد تاکسی‌های ناوگان تاکسیرانی دارای کم‌ترین درجه اهمیت نسبی شاخص‌ها می‌باشند (جدول ۲).

جدول ۱- عوامل و شاخص‌های مؤثر در کیفیت هوا کلان‌شهر اصفهان در چارچوب رویکرد شهر سبز

بخش	عامل	شاخص
فشار	جمعیت	میزان جمعیت؛ میزان جمعیت آونگی
	بیابان‌زایی	میزان پیشروی بیابان
	وارونگی دما	تعداد وقوع پدیده وارونگی دما
	حمل و نقل	تعداد سفرهای درون‌شهری؛ تعداد سفرهای درون‌شهری با وسایل نقلیه شخصی؛ تعداد سفرهای درون‌شهری با وسایل نقلیه عمومی؛ تعداد سفرهای درون‌شهری با دوچرخه؛ تعداد سفرهای برون‌شهری
	فعالیت‌های صنعتی	واحدهای صنعتی مستقر در شهرک‌های صنعتی؛ واحدهای صنعتی پراکنده
	فعالیت‌های معدنی	تعداد واحدهای معدنی؛ ظرفیت استخراج اسمی معادن
	انرژی	میزان مصرف انواع بنزین خودروها؛ میزان مصرف انواع گاز خودروها؛ میزان مصرف گاز طبیعی؛ میزان مصرف نفت گاز؛ میزان مصرف نفت کوره؛ میزان مصرف برق

ادامه جدول ۱- عوامل و شاخص‌های مؤثر در کیفیت هوا کلان‌شهر اصفهان در چارچوب رویکرد شهر سبز

بخش	عامل	شاخص
وضعیت	کیفیت هوا	تعداد روزهای پاک؛ تعداد روزهای سالم؛ تعداد روزهای ناسالم؛ تعداد روزهای بسیار ناسالم؛ تعداد روزهای خطرناک
	بیابان‌زایی	مساحت نهال‌کاری؛ مساحت بذرپاشی و بذرکاری؛ مساحت جنگل‌کاری
پاسخ	فضای سبز	سرانه فضای سبز؛ مساحت فضای سبز
	ساماندهی مشاغل مزاحم	تعداد ساماندهی مشاغل مزاحم
	حمل و نقل سبز	مساحت پیاده‌روها؛ تعداد گذرگاه‌های غیرهمسطح عابر پیاده؛ طول مسیر ویژه دوچرخه؛ تعداد ایستگاه دوچرخه؛ تعداد دوچرخه
	حمل و نقل عمومی	تعداد اتوبوس ناوگان اتوبوس‌رانی؛ سهم اتوبوس‌های گازسوز ناوگان اتوبوس‌رانی؛ میزان جابجایی مسافر اتوبوس‌های ناوگان اتوبوس‌رانی؛ طول مسیر ویژه اتوبوس سریع‌السیر؛ تعداد اتوبوس سریع‌السیر؛ میزان جابجایی مسافر اتوبوس‌های سریع‌السیر؛ تعداد تاکسی؛ سهم تاکسی‌های پلاک قرمز گازسوز؛ میزان جابجایی مسافر ناوگان تاکسیرانی
	مدیریت ترافیک	طول شبکه معابر؛ مساحت شبکه معابر؛ روکش معابر؛ لکه‌گیری معابر؛ درزگیری معابر؛ تعداد پارکینگ‌های عمومی؛ مساحت پارکینگ‌های عمومی؛ ظرفیت پارکینگ‌های عمومی؛ تقاطع‌های مجهز به سیستم هوشمند؛ تقاطع‌های مجهز به چشمک‌زن؛ تقاطع‌های مجهز به شمارشگر معکوس؛ تعداد دوربین تصویری فعال
	انرژی‌های پاک و تجدید پذیر	تعداد انشعاب گاز؛ تعداد جایگاه گاز طبیعی؛ تعداد جایگاه گاز مایع
	معاینه فنی خودرو	تعداد مراکز معاینه فنی خودرو؛ تعداد ایستگاه‌های معاینه فنی زیست‌محیطی؛ تعداد معاینه فنی خودرو
	جایگزینی خودرو فرسوده	تعداد جایگزینی خودروهای فرسوده
	پایش زیست‌محیطی	تعداد آزمایشگاه‌های معتمد دارای بخش هوا؛ تعداد نمونه‌برداری از منابع ثابت و متحرک سطح شهر؛ تعداد نمونه‌برداری از واحدهای مستقر در حریم

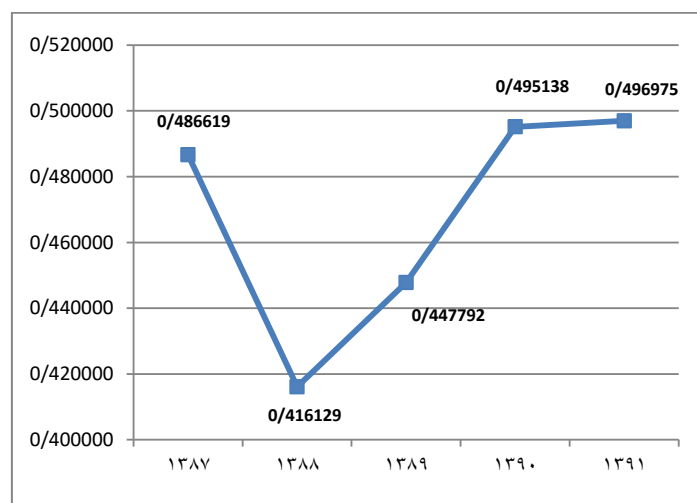
جدول ۲- ارجحیت نسبی شاخص‌های مؤثر در کیفیت هوا کلان‌شهر اصفهان در چارچوب رویکرد شهر سبز

شاخص	وزن	شاخص	وزن
تعداد جایگاه گاز طبیعی	۰/۰۱۷۲۹۹۴۵۶	نمونه‌برداری از واحدهای مستقر حریم	۰/۰۱۷۲۴۷۵۴۵
تعداد انشعاب گاز	۰/۰۱۷۲۹۸۹۰۶	تعداد معادن	۰/۰۱۷۲۴۲۵۳۵
میزان جابجایی مسافر ناوگان اتوبوس‌رانی	۰/۰۱۷۲۹۷۵۰۹	تعداد اتوبوس گازسوز	۰/۰۱۷۲۳۶۱۴۵
طول شبکه معابر	۰/۰۱۷۲۹۷۰۴۶	طول مسیر ویژه دوچرخه	۰/۰۱۷۲۰۲۴۶
میزان جابجایی مسافر ناوگان تاکسیرانی	۰/۰۱۷۲۹۶۷۸۷	میزان مصرف بنزین سوپر و معمولی	۰/۰۱۷۱۳۶۷۳۵
میزان مصرف برق	۰/۰۱۷۲۹۶۳۹۷	تعداد معاینه فنی خودرو	۰/۰۱۷۱۰۳۹۴۸

ادامه جدول ۲- ارجحیت نسبی شاخص‌های مؤثر در کیفیت هوا کلان‌شهر اصفهان در چارچوب رویکرد شهر سبز

۰/۰۱۷۰۵۸۱۵۱	ایستگاه معاینه فنی زیست‌محیطی	۰/۰۱۷۲۹۶۲۶۵	میزان مصرف نفت گاز
۰/۰۱۶۹۹۱۳۶۶	میزان مصرف گاز طبیعی	۰/۰۱۷۲۹۵۸۴۴	تعداد پارکینگ‌های عمومی
۰/۰۱۶۹۷۹۰۷۹	آزمایشگاه‌های معتمد دارای بخش هوا	۰/۰۱۷۲۹۵۶۷۷	مساحت شبکه معابر
۰/۰۱۶۹۲۹۳۴۷	نمونه‌برداری از منابع ثابت و متحرک	۰/۰۱۷۲۹۵۳۸۴	تعداد واحدهای مستقر در شهرک‌های صنعتی
۰/۰۱۶۸۹۶۳۹۳	تعداد مراکز معاینه فنی خودرو	۰/۰۱۷۲۹۳۳۱۲	تعداد واحدهای صنعتی پراکنده
۰/۰۱۶۸۸۹۶۸۶	تعداد دوربین تصویری فعال	۰/۰۱۷۲۸۹۸۵	مساحت پیاده‌روها
۰/۰۱۶۸۲۱۰۳۶	تعداد روزهای سالم	۰/۰۱۷۲۸۸۳۹۴	مساحت پارکینگ‌های عمومی
۰/۰۱۶۷۱۹۶۹۱	تعداد روزهای بسیار ناسالم	۰/۰۱۷۲۸۶۹۱۶	مساحت فضای سبز
۰/۰۱۶۶۳۳۹۰۴	روکش معابر	۰/۰۱۷۲۸۶۳۴	سرانه فضای سبز
۰/۰۱۶۵۹۵۱۷۷	تعداد سفرهای درون‌شهری با دوچرخه	۰/۰۱۷۲۸۱۱۴۶	تعداد تاکسی‌های پلاک قرمز گازسوز
۰/۰۱۶۵۷۹۱۱۷	تعداد روزهای ناسالم	۰/۰۱۷۲۸۰۱۰۸	ظرفیت پارکینگ‌های عمومی
۰/۰۱۶۲۷۷۲۲۸	لکه‌گیری معابر	۰/۰۱۷۲۷۸۱۶۷	ظرفیت استخراج اسمی معادن
۰/۰۱۶۳۹۷۹۴	تعداد روزهای پاک	۰/۰۱۷۲۷۵۴۸۵	تقاطع‌های مجهز به چشمک‌زن
۰/۰۱۵۸۷۲۲۹۷	درزگیری معابر	۰/۰۱۷۲۷۵۰۶۴	واحدهای مستقر در شهرک کارگاهی امیرکبیر
۰/۰۱۵۴۵۷۹۱۲	مساحت نهال‌کاری	۰/۰۱۷۲۷۱۸۳	تقاطع‌های مجهز به سیستم هوشمند
۰/۰۱۵۴۱۲۱۹۹	مساحت بذرپاشی و بذرکاری	۰/۰۱۷۲۷۱۴۶۳	تعداد اتوبوس ناوگان اتوبوس‌رانی
۰/۰۱۴۵۴۶۰۲۷	جابجایی مسافر اتوبوس سریع‌السیار	۰/۰۱۷۲۷۰۴۳۸	تعداد گذرگاه‌های غیرهمسطح عابر پیاده
۰/۰۱۴۵۳۱۱۸۵	طول مسیر ویژه اتوبوس سریع‌السیار	۰/۰۱۷۲۶۹۵۶۴	تعداد سفرهای درون‌شهری
۰/۰۱۴۵۰۷۴۱۶	جنگل‌کاری	۰/۰۱۷۲۶۷۹۶۵	میزان مصرف نفت کوره
۰/۰۱۴۵۰۰۳۰۲	تعداد دوچرخه	۰/۰۱۷۲۶۵۵۱۹	تعداد سفرهای درون‌شهری با وسایل نقلیه شخصی
۰/۰۱۴۴۵۶۴۱۸	تعداد ایستگاه دوچرخه	۰/۰۱۷۲۵۴۸۹	تعداد سفرهای درون‌شهری با وسایل نقلیه عمومی
۰/۰۱۴۳۱۹۲۶۸	تعداد اتوبوس سریع‌السیار	۰/۰۱۷۲۵۱۰۱۶	تقاطع‌های مجهز به شمارشگر معکوس
۰/۰۱۳۹۴۱۳۱۷	تعداد ایستگاه اتوبوس سریع‌السیار	۰/۰۱۷۲۵۰۸۱۸	میزان مصرف گاز طبیعی و گاز مایع
۰/۰۱۳۴۴۸۳۰۹	تعداد تاکسی‌های ناوگان تاکسیرانی	۰/۰۱۷۲۵۰۴۵۵	تعداد جایگاه گاز مایع

ارزیابی و رتبه‌بندی شاخص‌های مؤثر در وضعیت هوا کلان‌شهر اصفهان با مدل رتبه‌بندی بر اساس تشابه به حد ایدئال حاکی از آن است که وضعیت مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان در سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۸۸ به ترتیب با بیش‌ترین (۰/۴۹۶) و کم‌ترین (۰/۴۱۶) میزان نزدیکی نسبی به راه‌حل ایدئال، بهترین و بدترین وضعیت زیست‌محیطی را داشته است (شکل ۳). لازم به ذکر است تطبیق نتایج مدل رتبه‌بندی بر اساس تشابه به حد ایدئال با وضعیت شاخص PSI حاکی از آن است که سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۸۸ به ترتیب از کم‌ترین (۳۵) و بیش‌ترین (۲۳۱) روز ناسالم طی دوره ۱۳۸۷ الی ۱۳۹۱ برخوردار بوده‌اند.

شکل ۳: نمودار وضعیت مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان در چارچوب رویکرد شهر سبز

شناسایی عوامل داخلی و خارجی و همچنین ارزیابی حاصل از ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و خارجی مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان توسط گروه دلفی حاکی از آن است که در عوامل داخلی، حریم سبز حاشیه رودخانه زاینده‌رود، انهار و مادی‌های شهر اصفهان و سهم بالای اراضی زراعی و باغی از حریم شهر اصفهان با امتیاز نهایی ۰/۲۸ مهم‌ترین عامل قوت و کمبود ایستگاه سنجش آلاینده‌های هوا و سیستم‌های برخط صنایع با امتیاز نهایی ۰/۱۲ مهم‌ترین عامل ضعف مشخص شده است. در عوامل خارجی نیز تعداد روزهای آفتابی و ورزش بادهای غالب در طول سال با امتیاز نهایی ۰/۳ اولویت‌دارترین فرصت و تردد بالای خودروها به دلیل نقش منطقه‌ای شهر اصفهان با امتیاز نهایی ۰/۱۴ مهم‌ترین تهدید محسوب می‌گردند. لازم به ذکر است که مجموع امتیاز نهایی برای عوامل داخلی و خارجی به ترتیب برابر با ۲/۱۳ و ۱/۹۱ است و دلالت بر غالب بودن ضعف‌ها بر قوت‌ها در عوامل داخلی و تهدیدها بر فرصت‌ها در عوامل خارجی دارد (جدول ۳ و ۴).

جدول ۳- ماتریس ارزیابی عوامل داخلی مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان

نمبره	رتبه	ضریب	عوامل داخلی
۰/۲۸	۴	۰/۰۷	S _۱ : حریم سبز حاشیه رودخانه زاینده‌رود، انهار و مادی‌های شهر اصفهان
۰/۲۸	۴	۰/۰۷	S _۲ : سهم بالای اراضی زراعی و باغی از حریم شهر اصفهان
۰/۲	۴	۰/۰۵	S _۳ : پارک‌های جنگلی شرق، کوهستانی صفه و طبیعی ناژوان
۰/۰۶	۳	۰/۰۲	S _۴ : بهره‌گیری از سیستم‌های هوشمند کنترل ترافیک در سطح شهر
۰/۰۶	۳	۰/۰۲	S _۵ : بهره‌گیری از سیستم‌های حمل‌ونقل سستی در بافت‌های تاریخی
۰/۰۶	۳	۰/۰۲	S _۶ : وجود زیرساخت‌های شهر الکترونیک
۰/۰۶	۳	۰/۰۲	S _۷ : بهره‌گیری از انرژی‌های خورشیدی در تأسیسات و تجهیزات شهری

ادامه جدول ۳- ماتریس ارزیابی عوامل داخلی مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان

۰/۰۷	۱	۰/۰۷	W _۱ : ضعف کمربند سبز حفاظتی شهر	معیارها
۰/۰۶	۲	۰/۰۳	W _۲ : عدم تحقق فضای سبز مصوب طرح تفصیلی	
۰/۰۴	۲	۰/۰۲	W _۳ : کمبود و عدم توزیع متوازن و متناسب فضای سبز در سطح مناطق و محلات	
۰/۰۴	۲	۰/۰۲	W _۴ : عدم پیوستگی فضای سبز خیابان‌ها و رفیوژهای میانی در برخی مناطق	
۰/۰۶	۱	۰/۰۶	W _۵ : تعداد زیاد خودرو فرسوده در شهر اصفهان	
۰/۰۸	۲	۰/۰۴	W _۶ : ترافیک سنگین و کمبود پارکینگ در محورهای تاریخی و برخی مناطق پرتردد	
۰/۰۸	۲	۰/۰۴	W _۷ : نابسامانی پیاده‌روها و عدم کفایت تسهیلات رفاهی در پل‌های عابر پیاده	
۰/۰۶	۲	۰/۰۳	W _۸ : عدم کفایت زیرساخت‌های استفاده از دوچرخه در سطح شهر	
۰/۰۶	۱	۰/۰۶	W _۹ : فرسودگی ناوگان حمل‌ونقل عمومی و بالا بودن سرانه مصرف بنزین	
۰/۰۴	۲	۰/۰۲	W _{۱۰} : توزیع نامتوازن خدمات حمل‌ونقل عمومی در سطح شهر	
۰/۰۶	۲	۰/۰۳	W _{۱۱} : فرایند فرسایشی تکمیل پروژه مترو کلان‌شهر اصفهان	
۰/۰۶	۲	۰/۰۳	W _{۱۲} : کمبود یا فقدان مراکز معاینه فنی مکانیزه خودرو و موتورسیکلت	
۰/۰۶	۲	۰/۰۳	W _{۱۳} : کمبود مراکز تک منظوره، متوسط و پرتابل سوخت پاک	
۰/۰۶	۱	۰/۰۶	W _{۱۴} : عدم ناحیه بندی صحیح نواحی مسکونی، تجاری و صنعتی در سطح شهر	
۰/۱	۲	۰/۰۵	W _{۱۵} : مصرف بالای انرژی در ساختمان‌های مسکونی، اداری و تجاری سطح شهر	
۰/۰۸	۱	۰/۰۸	W _{۱۶} : مصرف بالای سوخت فرآورده‌ای نفتی و به‌خصوص مازوت در بخش نیروگاهی	
۰/۱۲	۲	۰/۰۶	W _{۱۷} : کمبود ایستگاه‌های سنجش آلاینده‌های هوا و سیستم‌های برخط صنایع	
۲/۱۳	-	۱	جمع نمره	

جدول ۴- ماتریس ارزیابی عوامل خارجی مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان

نمره	رتبه	ضریب	عوامل خارجی	معیارها
۰/۳۰	۳	۰/۱۰	O _۱ : تعداد روزهای آفتابی و وزش بادهای غالب در طول سال	
۰/۱۲	۴	۰/۰۳	O _۲ : قانون کاهش آلودگی هوا کلان‌شهرها	
۰/۰۹	۳	۰/۰۳	O _۳ : قوانین حفظ و گسترش فضای سبز و اراضی زراعی و باغ‌ها	
۰/۰۹	۳	۰/۰۳	O _۴ : ضوابط شهرسازی و ساختمانی طرح بازنگری طرح تفصیلی	
۰/۰۹	۳	۰/۰۳	O _۵ : بستر قانونی مناسب جهت اعمال محدودیت‌های ترافیکی	
۰/۰۶	۳	۰/۰۲	O _۶ : اثرگذاری بالای رسانه دیداری و شنیداری در دیدگاه شهروندان	
۰/۰۶	۳	۰/۰۲	O _۷ : تخصیص اعتبارات دولتی جهت تکمیل و بهره‌برداری مترو	
۰/۰۹	۳	۰/۰۳	O _۸ : شهرک کارگاهی امیرکبیر	
۰/۰۶	۳	۰/۰۲	O _۹ : فناوری نوین کنترل ترافیک	

ادامه جدول ۴- ماتریس ارزیابی عوامل خارجی مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان

نمره	رتبه	ضریب	عوامل خارجی
۰/۱۰	۱	۰/۱۰	T _۱ : وارونگی دما
۰/۰۷	۱	۰/۰۷	T _۲ : گسترش بیابان از شرق و شمال شرق شهر اصفهان
۰/۱۰	۲	۰/۰۵	T _۳ : تراکم بالای جمعیت و ساختمان در سطح برخی مناطق و محلات
۰/۱۰	۲	۰/۰۵	T _۴ : تعداد زیاد گردشگر در ایام نوروز و تابستان
۰/۱۰	۲	۰/۰۵	T _۵ : عدم تناسب افزایش خودرو با ظرفیت شهر
۰/۰۵	۱	۰/۰۵	T _۶ : مطلوبیت بالای وسایل نقلیه شخصی در سفرهای روزانه
۰/۱۴	۲	۰/۰۷	T _۷ : تردد بالای خودروها به دلیل نقش منطقه‌ای شهر اصفهان
۰/۰۷	۱	۰/۰۷	T _۸ : استقرار صنایع بزرگ و نیروگاه‌ها در حریم شهر
۰/۰۷	۱	۰/۰۷	T _۹ : استقرار معادن و کوره‌های آجرپزی در شرق و شمال شرق شهر
۰/۰۷	۱	۰/۰۷	T _{۱۰} : کیفیت پایین فرآورده‌های نفتی و سهم بالای مصرف خودروها
۰/۰۸	۲	۰/۰۴	T _{۱۱} : حادثه‌خیز بودن پیاده‌روها و مسیرهای ویژه دوچرخه
۱/۹۱	-	۱	جمع نمره

تحلیل تطبیقی عوامل اصلی داخلی و خارجی با بهره‌گیری از ماتریس سوات توسط گروه دلفی منجر به ارائه انواع راهبردهای تحقق شهر سبز اصفهان در مؤلفه هوا به شرح ذیل (جدول ۵) شده است.

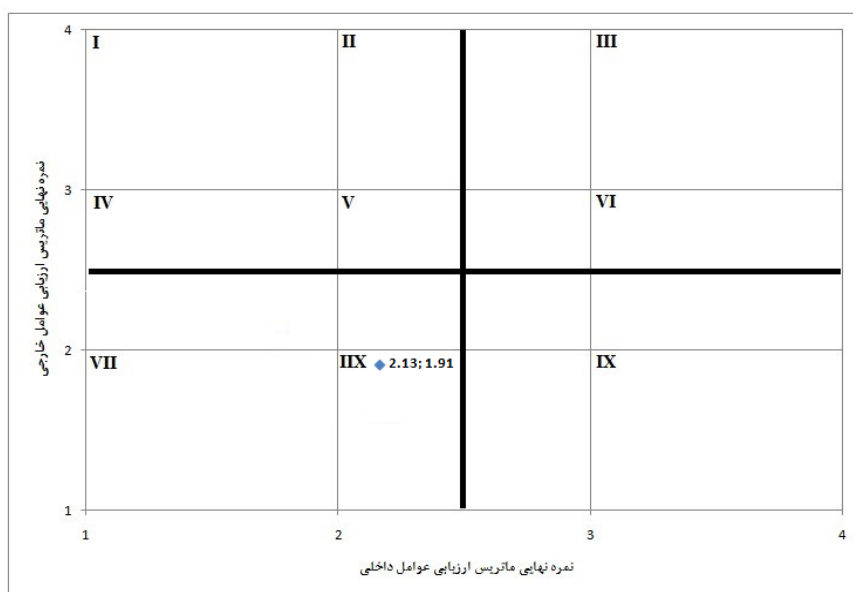
جدول ۵- راهبردهای چارچوب سوات مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان

ترکیب عوامل داخلی و خارجی				راهبرد
ضعف	قوت	تهدید	فرصت	
	S _۱		O _۲	SO _۱ : توسعه کمی و کیفی فضای سبز حاشیه رودخانه، انهار و مادی‌ها
	S _۲ و S _۳		O _۳	SO _۲ : نظارت بر حفظ کاربری اراضی زراعی، باغی و پارک‌های جنگلی
	S _۴		O _۴	SO _۳ : افزایش آگاهی عمومی در حفظ اراضی زراعی و باغی
	S _۵		O _۵	SO _۴ : نوسازی و توسعه سیستم‌های کنترل هوشمند ترافیک در سطح شهر
	S _۶		O _۶	SO _۵ : توسعه بهره‌گیری از انرژی‌های خورشیدی در تأسیسات و تجهیزات سطح شهر
W _۶			O _۵	WO _۱ : ایجاد محدودیت‌های ترافیکی با محوریت حمل‌ونقل سبز و عمومی
W _{۱۱}			O _۷	WO _۲ : تسریع در تکمیل و بهره‌برداری حمل‌ونقل ریلی کلان‌شهر اصفهان
W _{۱۴} و W _{۱۵}			O _۶	WO _۳ : افزایش آگاهی عمومی جهت استفاده از انرژی‌های پاک و تجدید پذیر
W _{۱۵}			O _۱	WO _۴ : احداث مزرعه خورشیدی و توسعه نیروگاه بادی صفه
W _۶			O _۴	WO _۵ : ممنوعیت اخذ وجه در قبال حذف و یا کسری پارکینگ در ساخت‌وساز
W _۲			O _۲	WO _۶ : نظارت بر تحقق فضای سبز مصوب واحدهای مسکونی و طرح تفضیلی
W _۲			O _۶	WO _۷ : افزایش آگاهی عمومی جهت اجرای بام سبز، بالکن سبز و دیوار سبز

ادامه جدول ۵- راهبردهای چارچوب سوات مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان

W _{۱۴}			O _۸	WO _۸ : انتقال فعالیت‌های ناسازگار و مشاغل مزاحم به شهرک کارگاهی امیرکبیر	
W _{۱۷}			O _۲	WO _۹ : توسعه ایستگاه‌های سنجش و نمایشگرهای آلودگی هوا در سطح شهر	
	S _۵	T _۶		ST _۱ : توسعه سیستم‌های سنتی حمل‌ونقل (کالسکه) در بافت‌های تاریخی	تاریخی
	S _۶	T _۶		ST _۲ : توسعه زیرساخت‌های شهر الکترونیک جهت کاهش تقاضای سفر	
W _۵		T _۵		WT _۱ : شماره‌گذاری خودروهای جدید منوط به حذف خودروهای فرسوده	تاکوسی
W _{۱۲}		T _۷ و T _۵ و T _۶		WT _۲ : توسعه و تجهیز مراکز معاینه فنی مکانیزه خودرو و موتورسیکلت	
W _۶		T _۷ و T _۶ و T _۲		WT _۳ : توسعه و تجهیز پارکینگ‌های عمومی و نظارت بر پارکینگ‌های خصوصی	
W _۸		T _۶ و T _۲		WT _۴ : توسعه متوازن و متناسب زیرساخت‌های استفاده از دوچرخه در سطح شهر	
W _{۱۰}		T _۶		WT _۵ : توسعه متوازن و متناسب زیرساخت‌های حمل‌ونقل عمومی یکپارچه شهر	
W _۷		T _{۱۱} و T _۶		WT _۶ : بهسازی و ایمن‌سازی پیاده‌روها و توسعه و مکانیزه نموده پل‌های عابر پیاده	
W _۹		T _{۱۰} و T _۶		WT _۷ : بهسازی و نوسازی ناوگان حمل‌ونقل عمومی و بهره‌گیری از سوخت پاک	
W _{۱۳}		T _{۱۰}		WT _۸ : توسعه مراکز تک منظوره، متوسط و پرتابل سوخت پاک	تاکوسی
W _۵		T _{۱۰} و T _۶		WT _۹ : بهبود کیفیت فرآورده‌های نفتی و بهینه‌سازی مصرف سوخت خودروها	
W _۱		T _۹ و T _۲		WT _{۱۰} : حفظ پیوستگی و توسعه کمربند سبز حفاظتی با اولویت شرق و شمال شرق	
W _۲		T _۲		WT _{۱۱} : توسعه متوازن فضای سبز متناسب با تراکم جمعیت و بافت مناطق و محلات	
W _۱		T _۸		WT _{۱۲} : تقویت و توسعه فضای سبز محدوده صنایع سنگین و نیروگاه‌ها حریم شهر	
W _{۱۷} و W _{۱۶}		T _۸		WT _{۱۳} : نصب و راه‌اندازی سیستم پایش آنلاین هوا صنایع بزرگ واقع در حریم	
W _{۱۶}		T _۸		WT _{۱۴} : تأمین سوخت گاز نیروگاه‌ها و صنایع مستقر در حریم شهر	

تجزیه و تحلیل همزمان عوامل داخلی و خارجی مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان با ماتریس داخلی و خارجی حاکی از آن است که مناسب‌ترین نوع استراتژی‌ها تحقق کلان‌شهر سبز اصفهان از نوع استراتژی‌های تدافعی است. لازم به ذکر است که بر اساس جایگاه موقعیت در ماتریس نه نقطه‌ای نیز استراتژی‌های کاهش، برداشت، واگذاری یا انحلال توصیه می‌گردد (شکل ۴).

شکل ۴: ماتریس عوامل داخلی و خارجی مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان

اولویت‌بندی راهبردهای تحقق شهر سبز اصفهان در مؤلفه هوا با بهره‌گیری از ماتریس QSPM و نظر گروه دلفی حاکی از آن است که راهبرد نظارت بر حفظ کاربری اراضی زراعی، باغی و پارک‌های جنگلی در محدوده و حریم کلان‌شهر اصفهان به‌عنوان مناسب‌ترین راهبرد پیشنهاد می‌گردد. لازم به ذکر است که در این پژوهش با محاسبه میانگین و انحراف معیار نمره نهایی حاصل از نمره عوامل داخلی و خارجی، راهبردها به سه اولویت تقسیم گردیدند (جدول ۶).

جدول ۶- ارزیابی و رتبه‌بندی راهبردهای تحقق شهر سبز اصفهان در مؤلفه هوا با ماتریس QSPM

اولویت	رتبه	جذابیت راهبرد			عنوان راهبرد
		نمایندگی	مؤلفه	مؤلفه	
اول	۱	۳/۱۲	۱/۶۲	۱/۵	SO ₂ : نظارت بر حفظ کاربری اراضی زراعی، باغی و پارک‌های جنگلی محدوده و حریم
	۲	۲/۸۸	۱/۳۳	۱/۵۵	WT ₁₀ : حفظ پیوستگی و توسعه کمربند سبز حفاظتی با اولویت شرق و شمال شرق
	۳	۲/۸۶	۱/۳۷	۱/۴۹	WT ₅ : توسعه متوازن و متناسب زیرساخت‌های حمل‌ونقل عمومی یکپارچه شهر
	۴	۲/۸۴	۱/۳۲	۱/۵۲	WO ₁ : ایجاد محدودیت‌های ترافیکی با محوریت حمل‌ونقل سبز و عمومی
	۵	۲/۶۹	۱/۳۸	۱/۳۱	SO ₁ : توسعه کمی و کیفی فضای سبز حاشیه رودخانه، انهار و مادی‌ها
	۶	۲/۶۹	۲۴/۱	۱/۴۵	WT ₁₄ : تأمین سوخت گاز نیروگاه‌ها و صنایع مستقر در حریم شهر
	۷	۲/۶۲	۱/۲۹	۱/۳۳	WO ₄ : احداث مزرعه خورشیدی و توسعه نیروگاه بادی صفه
	۸	۲/۶۱	۱/۴۳	۱/۱۸	SO ₃ : افزایش آگاهی عمومی در حفظ اراضی زراعی و باغی

جدول ۶- ارزیابی و رتبه‌بندی راهبردهای تحقق شهر سبز اصفهان در مؤلفه هوا با ماتریس QSPM

دوم	۹	۲/۵۹	۱/۳۲	۱/۲۷	WT ₇ : بهسازی و نوسازی ناوگان حمل‌ونقل عمومی و بهره‌گیری از سوخت پاک
	۱۰	۲/۵۸	۱/۲۵	۱/۳۳	WO ₂ : تسریع در تکمیل و بهره‌برداری حمل‌ونقل ریلی کلان‌شهر اصفهان
	۱۱	۲/۵۸	۱/۳۴	۱/۲۴	WT ₁₃ : نصب و راه‌اندازی سیستم پایش آنلاین هوا صنایع بزرگ واقع در حریم
	۱۲	۲/۵۵	۱/۳۱	۱/۲۴	WT ₉ : بهبود کیفیت فرآورده‌های نفتی و بهینه‌سازی مصرف سوخت خودروها
	۱۳	۲/۵۱	۱/۳	۱/۲۱	WT ₁ : شماره‌گذاری خودروهای جدید منوط به حذف خودروهای فرسوده
	۱۴	۲/۵	۱/۲۱	۱/۲۹	WT ₁₁ : توسعه متوازن فضای سبز متناسب با تراکم جمعیت و بافت مناطق و محلات
	۱۵	۲/۴۸	۱/۱۴	۱/۳۴	WT ₁₂ : تقویت و توسعه فضای سبز محدوده صنایع سنگین و نیروگاه‌ها حریم شهر
	۱۶	۲/۴۷	۱/۳۹	۱/۰۸	WT ₂ : توسعه و تجهیز مراکز معاینه فنی مکانیزه خودرو و موتورسیکلت
	۱۷	۲/۳۹	۱/۰۶	۱/۳۳	SO ₅ : توسعه بهره‌گیری از انرژی‌های خورشیدی در تأسیسات و تجهیزات سطح شهر
	۱۸	۲/۳۷	۱/۱۲	۱/۲۵	WT ₃ : توسعه و تجهیز پارکینگ‌های عمومی و نظارت بر پارکینگ‌های خصوصی
سوم	۱۹	۲/۳۴	۱/۱۲	۱/۲۲	WT ₆ : بهسازی و ایمن‌سازی پیاده‌روها و توسعه و مکانیزه نموده پل‌های عابر پیاده
	۲۰	۲/۳۲	۱/۱۵	۱/۱۷	WT ₈ : توسعه مراکز تک منظوره، متوسط و پرتابل سوخت پاک
	۲۱	۲/۳۱	۱/۱۱	۱/۲	WO ₆ : نظارت بر تحقق فضای سبز مصوب واحدهای مسکونی و طرح تفصیلی
	۲۲	۲/۲۹	۱/۱۴	۱/۱۵	SO ₄ : نوسازی و توسعه سیستم‌های کنترل هوشمند ترافیک در سطح شهر
	۲۳	۲/۲۹	۱/۱۲	۱/۱۷	WO ₅ : ممنوعیت اخذ وجه در قبال حذف و یا کسری پارکینگ در ساخت‌وساز
	۲۴	۲/۲۸	۱/۱۲	۱/۱۶	WO ₃ : افزایش آگاهی عمومی جهت استفاده از انرژی‌های پاک و تجدیدپذیر
	۲۵	۲/۲۷	۱/۱۸	۱/۰۹	WO ₈ : انتقال فعالیت‌های ناسازگار و مشاغل مزاحم به شهرک کارگاهی امیرکبیر
	۲۶	۲/۲۷	۱/۱	۱/۱۷	ST ₁ : توسعه سیستم‌های سنتی حمل‌ونقل (کالسکه) در بافت‌های تاریخی
	۲۷	۲/۲۶	۱/۰۹	۱/۱۷	WO ₇ : افزایش آگاهی عمومی جهت اجرای بام سبز، بالکن سبز و دیوار سبز
	۲۸	۲/۲۲	۱/۰۹	۱/۱۳	WT ₄ : توسعه متوازن و متناسب زیرساخت‌های استفاده از دوچرخه در سطح شهر
	۲۹	۲/۲۱	۱/۱۸	۱/۰۳	WO ₉ : توسعه ایستگاه‌های سنجش و نمایشگرهای آلودگی هوا در سطح شهر
	۳۰	۲/۱۶	۱/۰۶	۱/۱	ST ₂ : توسعه زیرساخت‌های شهر الکترونیک جهت کاهش تقاضای سفر

نتیجه‌گیری

افزایش سریع جمعیت شهرنشین، بهره‌برداری غیرمعمول از منابع، تخریب و دگرگونی تنوع زیستی، گسترش روزافزون آلودگی‌ها و در نهایت تنزل کیفیت زندگی طبیعی انسان‌ها به دلیل برهم خوردن تعادل و تناسب زیستی سبب گردیده است تا دولت‌ها، سازمان‌ها و مجامع بین‌المللی، به تدوین و اجرای قوانین و سیاست‌های لازم جهت جلوگیری از گسترش تخریب عناصر زیستی و حفاظت و کاهش عوامل آلاینده اقدام نمایند و نهادهای متعدد دولتی

(نظیر سازمان حفاظت محیط‌زیست کشور)، عمومی (نظیر شوراها‌ی اسلامی شهر، شهرداری‌ها و سازمان‌های تابعه) و خصوصی (نظیر سازمان‌های مردم‌نهاد)، به‌عنوان مسئول رسیدگی به مسائل محیط‌زیست شهری تعیین شده‌اند؛ اما اکثر این نهادها به دلیل ساختار نامناسب درون‌سازمانی و میان‌سازمانی با عدم همکاری و هماهنگی با یکدیگر به‌نوعی باعث ایجاد گسست افقی و بالطبع عدم مدیریت مطلوب محیط‌زیست شهری و حتی تشدید مشکلات زیست‌محیطی گردیده‌اند. از این‌رو با عنایت به طیف وسیع و متنوع از ابعاد مدیریت محیط‌زیست شهری، تعدد نهادهای مسئول، اعمال مدیریت‌های موازی، عدم وضوح حیطه اختیارات و مسؤولیت‌های هر نهاد و عدم هماهنگی میان نهادهای درگیر در مدیریت محیط‌زیست شهری، تدوین برنامه‌ای راهبردی در چهارچوب اسناد فرادستی جهت تحقق هدف غایی و نهایی برنامه‌ریزی و مدیریت محیط‌زیست شهری که همان دستیابی به توسعه پایدار شهری و ارتقاء کیفیت زندگی شهروندان است، ضروری احساس می‌گردد. از این‌رو، پژوهش حاضر بر آن است تا ضمن بررسی وضعیت مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان در چارچوب رویکرد شهر سبز، راهبردهایی برای تحقق کلان‌شهر سبز اصفهان در مؤلفه هوا ارائه نماید.

نتایج پژوهش حاکی از آن است که مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان در چارچوب رویکرد شهر سبز از وضعیت مطلوبی برخوردار نبوده است، به‌طوری‌که بر اساس نتایج تلفیقی چارچوب PSR با مدل‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره طی دوره ۱۳۸۷ الی ۱۳۹۱، سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۸۸ به‌ترتیب رتبه‌های اول و آخر را به خود اختصاص داده بودند. در این راستا بررسی عوامل داخلی و خارجی پیشروی مؤلفه هوا کلان‌شهر اصفهان نیز حکایت از غالب بودن نقاط ضعف بر نقاط قوت و تهدیدها بر فرصت‌ها دارد. لذا پیشنهاد می‌گردد تا جهت نیل به کلان‌شهر سبز اصفهان در مؤلفه هوا، راهبردهای تدافعی با اولویت اول: راهبردهای حفظ پیوستگی و توسعه کمربند سبز حفاظتی با اولویت شرق و شمال شرق، توسعه متوازن و متناسب زیرساخت‌های حمل‌ونقل عمومی یکپارچه و تأمین سوخت گاز نیروگاه‌ها و صنایع مستقر در حریم؛ اولویت دوم: بهسازی و نوسازی ناوگان حمل‌ونقل عمومی و بهره‌گیری از سوخت پاک، نصب و راه‌اندازی سیستم پایش آنلاین هوا صنایع بزرگ واقع در حریم، بهبود کیفیت فرآورده‌های نفتی و بهینه‌سازی مصرف سوخت خودروها، شماره‌گذاری خودروهای جدید منوط به حذف خودروهای فرسوده، توسعه متوازن فضای سبز متناسب با تراکم جمعیت و بافت مناطق و محلات، توسعه و تجهیز مراکز معاینه فنی مکانیزه خودرو و موتورسیکلت، توسعه و تجهیز پارکینگ‌های عمومی و نظارت بر پارکینگ‌های خصوصی و اولویت سوم: بهسازی و ایمن‌سازی پیاده‌روها و توسعه و مکانیزه نموده پل‌های عابر پیاده، توسعه مراکز تک منظوره، متوسط و پرتابل سوخت پاک، توسعه متوازن و متناسب زیرساخت‌های دوچرخه، در کلان‌شهر اصفهان اتخاذ گردد.

منابع

- اصغر پور، م (۱۳۸۵)، «تصمیم‌گیری‌های چند معیاره»، تهران، دانشگاه تهران.
- اعرابی، س؛ آقازاده، ه؛ نظامی‌وندچگینی، ه (۱۳۹۱)، «دست‌نامه برنامه‌ریزی استراتژیک»، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران، ۱۹۶ صفحه.
- بشیری، م (۱۳۹۰)، «رویکردی نوین در تصمیم‌گیری‌های چندمعیاره»، تهران، دانشگاه شاهد.
- بری، ج (۱۳۸۰)، «محیط‌زیست و نظریه اجتماعی»، حسن پویان و نیره توکلی، تهران.
- سلطانی، ب (۱۳۸۷)، «محیط‌زیست در برنامه‌ریزی منطقه‌ای و شهری»، انتشارات شهیدی، سازمان حفاظت محیط‌زیست، تهران.
- پاگ، س (۱۳۸۳)، «شهرهای پایدار در کشورهای در حال توسعه»، ناصر محرم نژاد و نشاط حداد تهرانی، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، تهران.
- پاپلی یزدی، م؛ رجبی، ح (۱۳۸۷)، «نظریه‌های شهر و پیرامون»، تهران، انتشارات سمت.
- شکوئی، ح (۱۳۸۵)، «دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری»، تهران، انتشارات سمت.
- کاهن، م (۱۳۹۰)، «شهرهای سبز؛ توسعه شهری و محیط‌زیست»، (ترجمه: علی‌محمد خورشید دوست و مهدی ضرغامی)، تبریز، دانشگاه تبریز.
- کیالی، ه (۱۳۸۱)، «ارزیابی رهیافت شهر سالم»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی.
- گزارش وضعیت محیط‌زیست شهر تهران (۱۳۹۰)، سازمان حفاظت محیط‌زیست، تهران.
- نوابخش، م؛ ارجمند، ا (۱۳۸۸)، «مبنای توسعه پایدار شهری»، تهران، جامعه شناسان.
- عطائی، م (۱۳۸۹)، «تصمیم‌گیری چند معیاره»، شاهرود، دانشگاه صنعتی شاهرود.
- Cassell, P., (1993), "*The Giddens Reader*", London: MacMillan.
- City of Pasadena Planning and Development Department (2006), "*Green City Action Plan*", Planning and Development Department, Pasadena.
- City of Pasadena Planning and Development Department (2010), "*Green City Indicators Report*", Planning and Development Department, Pasadena.
- Economist Intelligence Unit and Siemens (2009), "*European Green City Index*", Siemens AG, Munich, Germany.
- Economist Intelligence Unit and Siemens (2010), "*Latin American Green City Index*", Siemens AG, Munich, Germany.
- Economist Intelligence Unit and Siemens (2011), "*African Green City Index*", Siemens AG, Munich, Germany.
- Economist Intelligence Unit and Siemens (2011), "*Asian Green City Index*", Siemens AG, Munich, Germany.
- Economist Intelligence Unit and Siemens (2011), "*US and Canada Green City Index*", Siemens AG, Munich, Germany.

- Economist Intelligence Unit and Siemens (2013), "*Green City Index*", Siemens AG, Munich, Germany.
- Goldblatt, D.,(1996), "*Social Theory and the Environment*", Cambridge: Polity.
- New South Wales Department of Planning(2005), "*City of Cities: a Plan for Sydney's Future*", Department of Planning, Sydney.
- Sydney City Council (2008): Sustainable Sydney (2003), "*City of Sydney Strategic Plan*", Sydney City Council, Sydney.
- Warsaw City Council (2005), "*Development Strategy for the City of Warsaw Until 2020*", Warsaw City Council, Warsaw.